

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора Рогатинської
Ніни Зіновіївни на дисертацію Касьянова Ігоря Олександровича на тему
«Примирення та медіація у системі відновного правосуддя України:
кримінально-правові та процесуальні аспекти», подану до разової
спеціалізованої вченої ради Державного податкового університету на
здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності
081 «Право»**

Ступінь актуальності обраної теми

Вибір теми дисертаційного дослідження Касьянова І. О. «Примирення та медіація у системі відновного правосуддя України: кримінально-правові та процесуальні аспекти» є належно обґрунтованим, своєчасним і таким, що відповідає сучасним потребам розвитку науки кримінального права та процесу, а також правозастосовної практики у відповідній галузі.

Сучасна парадигма кримінальної юстиції в Україні перебуває у стані глибокої трансформації, поступово зміщуючи акцент із суто карального впливу на відновлення порушених прав особи, девіктимізацію потерпілого та ресоціалізацію правопорушника. У контексті євроінтеграційного поступу України та необхідності адаптації національного законодавства до стандартів Ради Європи та Європейського Союзу питання нормативного забезпечення і практичної реалізації інститутів примирення та кримінальної медіації набуває особливої гостроти. Традиційна модель кримінального судочинства, орієнтована переважно на встановлення вини та призначення покарання від імені держави, часто залишає поза увагою приватні інтереси потерпілого від злочину, не забезпечуючи йому належної психологічної та матеріальної компенсації.

Актуальність теми посилюється наявністю системних неузгодженостей між нормами матеріального (стаття 46 КК України) та процесуального (стаття 469 КПК України) права, відсутністю єдиного понятійного апарату щодо категорії «потерпілий», а також обмеженістю чинних законодавчих приписів, які нерідко створюють штучні бар'єри для застосування відновних практик. Особливої наукової та практичної ваги дослідженню надає аналіз концептуальних положень проєкту нового КК України, у якому пропонується відмова від інституту звільнення від кримінальної відповідальності на користь інноваційного інституту непризначення покарання або заміни виду покарання у разі примирення.

Додаткової актуальності праці надає розробка процедурних гарантій застосування медіації в юстиції, дружній до дитини (зокрема із залученням потенціалу центрів «Барнахус»), а також обґрунтування доцільності впровадження медіації на стадії виконання кримінальних покарань. Відтак,

тема дисертації Касьянова І. О. охоплює складну, комплексну і суспільно значущу проблему, розв'язання якої має істотне теоретичне та прикладне значення для науки кримінально-правового циклу

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача

Дисертація є самостійною завершеною кваліфікаційною науковою працею, у якій на високому теоретичному та методологічному рівнях розв'язано наукове завдання щодо комплексної характеристики кримінально-правових та процесуальних засад функціонування інституту примирення та медіації в Україні.

Науковий рівень роботи визначається чіткою логікою побудови, послідовністю аргументації та органічним поєднанням фундаментального доктринального аналізу з дослідженням нормативно-правової бази та судової практики. У першому розділі сформовано теоретико-правові засади примирення у системі прав людини та проаналізовано напрями трансформації підходів до примирення в контексті розвитку відновного правосуддя та проєкту нового КК України. Другий розділ присвячено дослідженню специфіки застосування примирення за окремими категоріями кримінальних правопорушень (проти власності, громадського порядку) та у провадженнях щодо неповнолітніх. У третьому розділі розкрито правову природу, принципи та зарубіжний досвід реалізації медіації у кримінальному провадженні.

Наукову цінність мають, зокрема, авторське трактування права на примирення як особистого, недеlegerованого права обох сторін конфлікту; обґрунтування трирівневої концептуальної моделі національної системи медіації; аргументація щодо розширення меж примирення у справах про правопорушення проти громадського порядку та власності; а також концептуалізація медіації після ухвалення вироку суду.

Належним є рівень апробації результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права та процесу Державного податкового університету та оприлюднювалися на 5 всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях у період з 2023 по 2025 роки (м. Івано-Франківськ, м. Київ, м. Харків, м. Ірпінь).

За темою дисертації опубліковано 9 наукових праць, серед яких 4 статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України (зокрема в «Ірпінському юридичному часописі» та «Науковому віснику Ужгородського національного університету»), та 5 тез доповідей. Публікації повною мірою відображають ключові результати дисертаційного дослідження.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота їх викладу в опублікованих працях

Наукова новизна дисертації зумовлена комплексним дослідженням змісту, структури, меж і процесуальних форм реалізації примирення та медіації у системі відновного правосуддя України. З огляду на правничий профіль роботи її результати мають переважно теоретичний, нормативно-прикладний і правозастосовний характер.

До найбільш значущих результатів, одержаних уперше, належить концептуальна модель системи медіації у кримінальному провадженні України, яка базується на трирівневій структурі: нормативній (інтеграція медіаційної угоди в КК України та КПК України як самостійної підстави непризначення або пом'якшення покарання), інституційній (створення мережі сертифікованих центрів відновного примирення) та професійній (запровадження спеціалізованої підготовки медіаторів із фокусом на психологію конфлікту). Поряд із цим наукову новизну становлять розкриття природи права на примирення через три взаємопов'язані виміри (гуманістичний, відновний, превентивний), обґрунтування можливості застосування відновних процедур щодо осіб із психічними девіаціями (за умови належного експертного супроводу), а також аргументація доцільності запровадження в Україні медіації на стадії виконання кримінальних покарань.

Ознаками новизни характеризуються положення щодо подолання системних суперечностей між нормами матеріального (стаття 46 КК України) та процесуального (стаття 469 КПК України) права в частині уніфікації критеріїв відшкодування шкоди. Удосконалено підхід до обмежень права на примирення у кримінальних правопорушеннях проти громадського порядку та моральності шляхом диференціації обмежень залежно від об'єкта посягання та чіткої ідентифікації публічного й приватного інтересів.

Удосконалено напрацювання про застосування відновного примирення у справах за участю неповнолітніх як елемента правосуддя, дружнього до дитини, що дозволяє уникнути стигматизації та забезпечує виховний ефект, зокрема із залученням потенціалу центрів «Барнахус». Подальшого розвитку набули положення щодо імплементації європейських стандартів відновного правосуддя, розширення контрольної функції суду під час затвердження угод про примирення, оцінки зарубіжного досвіду (Німеччини, Франції, Нової Зеландії), а також законодавчого закріплення статусу медіатора як суб'єкта, наділеного імунітетом свідка.

Положення, віднесені автором до одержаних уперше, удосконалених і таких, що набули подальшого розвитку, логічно пов'язані з метою та завданнями роботи, розкриті в її основному тексті й узагальнені у висновках. Основні результати достатньо повно висвітлені у фахових статтях і матеріалах конференцій. Отже, публікації здобувача за кількістю, тематикою та змістом належно відображають наукову новизну дисертаційного дослідження.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Сформульовані здобувачем наукові положення, висновки та рекомендації є належно обґрунтованими. Достовірність результатів забезпечується використанням комплексної методології, що включає діалектичний, формально-логічний, порівняльно-правовий, системно-структурний та соціологічний методи, а також метод кейс-стаді.

Джерельна база дослідження містить 185 найменувань, охоплюючи фундаментальні праці вітчизняних та зарубіжних учених (Дж. Брейтвейта, Г. Зера, Н. Крісті, Л. Вальграва тощо), акти міжнародного права, Конституцію України, чинне кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство, проєкт нового КК України, а також релевантну практику Верховного Суду та Європейського суду з прав людини.

Законодавчі пропозиції Касьянова І. О. щодо внесення змін до статті 46 КК України, статей 55, 469 КПК України та Закону України «Про медіацію» логічно впливають із проведеного критичного аналізу правозастосовної практики та прогалин нормативно-правового регулювання.

Висновки до розділів та загальні висновки праці відображають повне виконання поставлених наукових завдань. Окремі положення мають дискусійний характер, однак це зумовлено складністю предмета дослідження, неоднозначною судовою практикою і не знижує загального рівня наукової обґрунтованості одержаних результатів.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

Поставлене в дисертації наукове завдання виконано на належному рівні. Здобувачем розкрито теоретико-правову природу примирення та кримінальної медіації в системі відновного правосуддя, конкретизовано їх зміст і межі, проаналізовано матеріально-правові та процесуальні гарантії їх застосування, а також визначено напрями вдосконалення відповідного механізму в контексті реформування кримінального законодавства України та адаптації міжнародних стандартів.

Про оволодіння методологією наукової діяльності свідчить добір загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод застосовано для дослідження права на примирення як динамічного правового явища у зв'язку з гуманізацією суспільних відносин; системно-структурний – для визначення його місця в системі прав людини та обґрунтування трирівневої моделі національної системи медіації; формально-логічний – для уточнення понятійного апарату й забезпечення послідовності аргументації.

Порівняльно-правовий і герменевтичний методи використано для зіставлення національного регулювання з міжнародними стандартами (Рекомендаціями Ради Європи, Директивами Європейського Союзу), аналізу досвіду Німеччини, Франції, Нової Зеландії та тлумачення норм чинного КК

України, КПК України й проєкту нового КК України. Статистичний метод і метод кейс-стаді забезпечили оцінку ефективності відновних програм для неповнолітніх та аналіз практики застосування угод про примирення. Прогностичний метод та метод правового моделювання стали підґрунтям для формулювання законодавчих і практичних рекомендацій.

Здобувач продемонстрував здатність самостійно визначати наукову проблему, працювати з різними видами джерел, вести наукову дискусію, аргументувати власну позицію, здійснювати теоретичні узагальнення та переводити їх у площину нормативно-прикладних пропозицій. Це дає підстави констатувати належне оволодіння методологією наукової діяльності й сформованість компетентностей, необхідних для проведення самостійного дослідження за спеціальністю 081 «Право».

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження

Теоретичне значення дисертації полягає у розвитку наукових положень про зміст, структуру, межі та процесуальні гарантії функціонування інституту примирення та медіації у кримінальному провадженні. Запропоновані визначення, концептуальні моделі та класифікаційні підходи можуть бути використані у подальших дослідженнях загальних засад відновного правосуддя, ресоціалізації правопорушників, девіктимізації потерпілих, ювенальної юстиції, інституту угод у кримінальному провадженні, а також розробки наукових засад медіації на стадії виконання вироку.

Практичне значення результатів визначається можливістю їх застосування у нормотворчій та правозастосовній діяльності. Нормативні пропозиції можуть бути враховані під час удосконалення положень КК України, КПК України, проєкту нового КК України та Закону України «Про медіацію», зокрема щодо уніфікації умов примирення, визначення процесуального статусу та імунітету медіатора, розширення меж застосування угод та запровадження медіації на стадії виконання покарань.

У судовій, прокурорській та адвокатській практиці, що може включати і медіацію, результати дослідження можуть використовуватися під час вирішення питань про доцільність направлення сторін на процедуру медіації, розробки стратегій захисту та представництва інтересів клієнтів, оцінювання реальності й добровільності угод про примирення, проведення відновних процедур для неповнолітніх та забезпечення належного процесуального контролю з метою захисту прав потерпілих.

У науково-дослідній та освітній діяльності положення дисертації можуть бути використані для підготовки монографічних праць, підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій, а також під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право України», «Кримінальний процес України».

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому

Дисертація Касьянова І.О. є цілісною та завершеною кваліфікаційною науковою працею. Її структура зумовлена поставленою метою й завданнями та охоплює перелік умовних позначень, вступ, три розділи, що об'єднують дев'ять підрозділів, висновки, список використаних джерел і додатки. Загальний обсяг роботи становить 192 сторінки, із яких 165 сторінок основного тексту.

У вступі належним чином обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, сформульовано мету та завдання дослідження, його об'єкт і предмет, охарактеризовано використані методи, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про їх апробацію та опублікування. Мета роботи та поставлені завдання узгоджуються з її назвою, змістом і загальними висновками.

Перший розділ дисертації присвячено формуванню теоретико-правових засад примирення у системі відновного правосуддя України. Здобувачем проаналізовано право на примирення в системі прав людини, розкрито його сутність як кримінально-правової та процесуальної категорії, а також досліджено трансформацію підходів до примирення в контексті розвитку відновного правосуддя та проєкту нового КК України. Зміст цього розділу має фундаментальне значення для всієї роботи, оскільки в ньому визначено вихідні поняття та методологічні орієнтири подальшого дослідження. Автор розмежовує право на примирення потерпілого та винного, підкреслюючи його особистий, недеlegationований характер. Особливу увагу приділено аналізу співвідношення матеріальних і процесуальних норм, а також оцінці концептуального переходу від звільнення від кримінальної відповідальності до інституту непризначення покарання або заміни його виду у разі примирення. Наведений підхід має достатню авторську аргументацію, хоча окремі його аспекти можуть бути предметом наукової дискусії. Аналіз міжнародних та національних стандартів проведено з урахуванням положень Рекомендацій Ради Європи, Директив Європейського Союзу, Конституції України, кримінального та кримінального процесуального законодавства, положень проєкту нового КК України та правових позицій Верховного Суду. Це дозволило здобувачеві сформулювати належне нормативне підґрунтя для подальшої оцінки правових механізмів примирення та медіації.

Другий розділ роботи присвячено особливостям застосування примирення у кримінальному провадженні. Послідовно проаналізовано роль примирення та його психосоціальний вплив на правопорушника (ресоціалізація через реінтеграційний сором) і потерпілого (девіктимізація), особливості його реалізації за окремими видами кримінальних правопорушень (проти власності, громадського порядку та моральності), а також у провадженнях щодо неповнолітніх. Дослідження охоплює аналіз конкретних складів злочинів, де потенціал відновного підходу виявляється найвищим, та суперечностей судової практики щодо визначення меж примирення у разі наявності публічного інтересу. За результатами аналізу

сформульовано конкретні пропозиції щодо нормативного уточнення умов застосування статті 46 КК України та виокремлення критеріїв ідентифікації кола потерпілих. Автор намагається забезпечити баланс між публічним інтересом держави у забезпеченні правопорядку та приватним інтересом потерпілого щодо відшкодування шкоди. Особливу увагу приділено ювенальній юстиції, де відновне примирення обґрунтовано як безальтернативний пріоритетний шлях вирішення справи, що запобігає стигматизації дитини, зокрема із залученням потенціалу центрів «Барнахус». Змістовно завершеним є дослідження психологічних механізмів подолання посттравматичного стресу потерпілого через відновний діалог. Відповідні пропозиції логічно випливають із проведеного аналізу та відповідають загальній концепції відновного правосуддя, сформованій у першому розділі.

Третій розділ дисертації спрямований на дослідження медіації у кримінальному провадженні як центрального елемента відновного правосуддя. Здобувач розкриває правову природу кримінальної медіації, її фундаментальні принципи (добровільність, конфіденційність, нейтральність), аналізує вітчизняний досвід і проблеми застосування Закону України «Про медіацію» у кримінальній сфері, а також узагальнює передовий зарубіжний досвід (Німеччини, Франції, Нової Зеландії). Їх поєднання в одному розділі є виправданим, оскільки вони відображають теоретико-процесуальний, практичний та порівняльно-правовий виміри функціонування згаданого інституту. Під час дослідження вітчизняної практики автор аргументовано показує проблеми відсутності процесуального імунітету медіатора та неузгодженості медіаційної угоди з процесуальними формами угод за КПК України. Особливу увагу приділено обґрунтуванню доцільності запровадження медіації на стадії виконання покарань, що дозволяє працювати з наслідками тяжких злочинів та сприяє реальній ресоціалізації засуджених. Позитивно слід оцінити те, що теоретичні положення про медіацію конкретизовано у концептуальній трирівневій моделі системи кримінальної медіації, а також у пропозиціях щодо закріплення імунітету медіатора та створення спеціалізованих центрів відновного примирення.

Загальні висновки дисертації відповідають поставленій меті, завданням і змісту основної частини роботи. Вони мають узагальнювальний характер, відображають результати, одержані в кожному розділі, та містять як теоретичні положення, так і конкретні рекомендації щодо вдосконалення законодавства і практики його застосування. У висновках не лише повторюються проміжні результати, а й формується цілісне бачення подальшого розвитку відновного правосуддя через поєднання нормативного оновлення, розбудови інституційної інфраструктури та спеціалізованої підготовки медіаторів.

Між структурними частинами роботи простежується змістовий зв'язок: положення першого розділу становлять методологічне підґрунтя аналізу конкретних категорій правопорушень у другому, а виявлені проблеми враховано під час формулювання концептуальних засад медіації у третьому

розділі. Загальні висновки відповідають меті й завданням дослідження та узагальнюють його основні результати.

Робота написана науковим стилем, характеризується послідовністю викладення та належним використанням юридичної термінології. Окремі положення потребують додаткової аргументації, проте це не порушує внутрішньої логіки дисертації й не впливає на висновок про її завершеність. За змістом, структурою та характером одержаних результатів дисертація утворює цілісну теоретико-прикладну концепцію кримінально-правових та процесуальних засад примирення і медіації у системі відновного правосуддя України.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації у практичній діяльності

Результати дисертації доцільно використовувати у законопроектній роботі під час підготовки змін до кримінального та кримінального процесуального законодавства, зокрема щодо уніфікації норм статті 46 КК України та статті 469 КПК України, доопрацювання положень проекту нового КК України (в частині інституту непризначення покарання та заміни строкового ув'язнення обмеженням свободи у разі примирення), внесення змін до Закону України «Про медіацію» щодо процесуального імунітету медіатора, а також під час розробки підзаконних актів, що регулюють функціонування центрів відновного правосуддя та використання моделей юстиції, дружньої до дитини.

У судовій практиці можуть бути враховані висновки щодо розширення контрольної функції суду під час оцінювання реальності, добровільності та справедливості угод про примирення, запобігання формалізму під час оцінки критерію «інтересів суспільства», а також врахування досудової доповіді органів пробації при вирішенні питання про затвердження угод.

У діяльності органів прокуратури, досудового розслідування та адвокатури практичне значення мають положення про роль прокурора та адвоката у сприянні досягненню тривалої згоди між сторонами, алгоритми ініціювання та проведення відновних процедур у справах про правопорушення проти власності та громадського порядку, а також специфіка захисту інтересів неповнолітніх із залученням інфраструктури центрів «Барнахус».

Рекомендації щодо інститутизації кримінальної медіації можуть бути використані Міністерством юстиції України, Координаційним центром з надання правничої допомоги та громадськими організаціями під час розроблення професійних стандартів підготовки сертифікованих медіаторів, безпекових протоколів проведення відновних процедур, а також запровадження пілотних проєктів медіації на стадії виконання покарань.

Матеріали дисертації можуть бути використані під час підготовки узагальнень судової практики, методичних рекомендацій, програм підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів та медіаторів, а також

у науково-дослідній та освітній діяльності при викладанні дисциплін «Кримінальне право України», «Кримінальний процес України».

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача

Загалом позитивно оцінюючи дисертацію Касьянова І.О., вважаю за необхідне звернути увагу на окремі положення, які мають дискусійний характер і можуть бути предметом обговорення під час публічного захисту:

1. У підрозділі 1.1 здобувач обґрунтовує позицію, що право на примирення є особистим, недеlegationованим правом як потерпілого, так і винного. Водночас у підрозділі 1.2, аналізуючи процедуру укладення угод за КПК України, автор допускає можливість укладення угоди про примирення процесуальним правонаступником (наприклад, у разі смерті безпосередньої жертви від злочину, вчиненого з необережності). У зв'язку з цим виникає запитання: як саме співвідносяться між собою концепція невідчужуваності й недеlegationованості права на примирення у кримінально-правовому значенні (за статтею 46 КК України) із можливістю реалізації права на примирення процесуальним правонаступником за нормами КПК України? Чи не нівелює це фундаментальну відновну сутність примирення як особистого психологічного контакту між правопорушником і безпосередньо потерпілим?

2. У підрозділі 2.2 відстоюється доцільність розширення меж застосування статті 46 КК України та робиться висновок про можливість примирення у справах про кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності у випадках, коли можна чітко ідентифікувати потерпілих осіб (із посиланням на релевантну судову практику). Проте в таких складах злочинів (наприклад, хуліганство) основним родовим об'єктом виступає саме публічний інтерес – громадський порядок. Виникає питання: чи відповідає такий підхід рішенням Європейського суду з прав людини щодо якості закону та дотримання принципу правової визначеності?

3. Обґрунтовуючи у підрозділі 3.3 доцільність запровадження в Україні медіації на стадії виконання покарань за прикладом Франції, здобувач зазначає, що таке примирення може бути підставою для пом'якшення умов відбування покарання або заміни покарання більш м'яким. Разом з тим, потребує додаткового уточнення: які конкретні процесуальні та кримінально-виконавчі гарантії повинні запобігти формальному використанню засудженим процедури медіації виключно з метою дострокового звільнення без реального усвідомлення вини та відновлення прав потерпілого?

4. Заслуговує на увагу та підтримку сформована здобувачем концептуальна трирівнева модель системи медіації у кримінальному провадженні (нормативний, інституційний та професійний рівні). Поряд із цим, у дисертації автор акцентує увагу на доцільності законодавчого закріплення процесуального імунітету свідка для медіатора як фундаментальної гарантії принципу конфіденційності. Водночас науково-практичну цінність роботи посилила б конкретизація виняткових

процесуальних обставин (наприклад, виявлення під час медіації інформації про готування або вчинення іншого тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи), за яких такий імунітет медіатора може або повинен поступатися імперативному публічному інтересу щодо запобігання тяжким злочинам.

Висловлені зауваження мають переважно дискусійний та уточнювальний характер, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації й можуть бути враховані автором у подальших наукових дослідженнях.

Відсутність порушень академічної доброчесності

За результатами ознайомлення з дисертацією та науковими публікаціями здобувача фактів порушення академічної доброчесності не встановлено. Дисертаційна робота Касьянова Ігоря Олександровича є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею; використані положення, ідеї та результати інших авторів супроводжуються належними посиланнями на відповідні джерела.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертація Касьянова Ігоря Олександровича на тему «Примирення та медіація у системі відновного правосуддя України: кримінально-правові та процесуальні аспекти» є самостійною, завершеною кваліфікаційною науковою працею, у якій одержано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують актуальне наукове завдання у сфері кримінального права та процесу.

За актуальністю, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням, обґрунтованістю положень та повнотою оприлюднення основних результатів дисертація відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40.

Касьянов Ігор Олександрович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

Опонент:

завідувач кафедри кримінального
права та процесу Західноукраїнського
національного університету,
доктор юридичних наук, професор

Ніна РОГАТИНСЬКА